

Др Иво Паић

Низом напомена и теза — којима, наравно, још недостаје потанкост изведбе доказа тврдњама — хтио бих, на разини *методичких* увида, поставити питање о бити класне диктатуре пролетаријата и назначити правац одговора на питање: по чему и како се међусобно повијесно односе класна диктатура пролетаријата и социјалистичка револуција.

1.

Хисторија питања о класној диктатури пролетаријата има нарочиту повијесну „конфигурацију“: (1) То питање најчешће доспијева у средиште пажње теоретичара у поводу настојања револуционарног покрета, и његових појединих дијелова, да се оријентира у задацима револуционарног времена, било да је ријеч о продубљавању достигнутих садржаја дијалектике револуционарних промјена, о намјерованој револуционарној пракси или, напросто, о „заокружавању“, па и пацификацији онога што је већ учињено. Укратко, речене интенције махом заштравају питање о класној диктатури пролетаријата и наглашено означају неке карактеристике њена садржаја, *а посве ријетко сама класна диктатура пролетаријата* (као цјелина појма и цјелина увјета праксе) постаје стајалиште разумијевања и објашњења споменутих интенција. (2) Питање о класној диктатури пролетаријата, у прошлости и данас, углавном бива оживљавано кроз оштре поједностављене алтернативе (На примјер, „диктатура“ — „демократија“) на начин међусобног искључења поларно супротстављених исказа о њима. (3) Изворна теоретска аргументација — у бројним начинима прихваћања и одбацивања класне диктатуре пролетаријата — теоретичарима и пропагандистима још уви-

јек приспијева из Марксова дјела, те више или мање солидне, интелегентне, повијесне и прагматичне типологије и класификације његових ставова, исказа.

2.

Ако је Марксово дјело теоретска подлога, један теоретски „алиби“, над којом се издиже јучерашње и данашње прихваћање и одбацивање класне диктатуре пролетаријата, потребно је поставити питање: што је за Маркса бит класне диктатуре пролетаријата. Но „враћање“ Марксу изазива отпор који пристиже из не-проблемског-неповијесног мишљења удомљена у дијелу данашњег и „нашега“ марксизма: тамо гдје превлађује став да је „све у реду с теоријом“, да мишљење „има појам“, ту је на дјелу и отпор промишљању бити нечега и методичком пропитивању осигураности појмова тобоже прозорних за такво мишљење. Одатле, чини се да је једина задаћа: стална операционализација и стално набацавање „јасних“, стабилних појмова на промјењиву збиљу. Уосталом, још увијек се праве листе марксистичких теоретских творевина о чијем садржају — као некаквој „опћој теоретској основици“ — наводно влада посвемашња сугласност у оквирима „укупне марксистичке мисли“, као о спознајама које се не могу довести у питање, унаточ чињеници да су доиста предмет различитих, па и опречних интерпретација управо у марксизму. Међутим, мора се, ради достојанства мишљења и револуционарног дјеловања, методички нагласити: сви битни Марксови и на његову трагу развијани појмови *начелно* су под знаком питања, а *практички* толико колико револуција ослобађа-развија могућности повијесног свијета. Та чињеница не говори против Маркса и цјелокупне марксистичке мисли револуције. Напротив: (1) Ако је марксизам доиста повијесна мисао, ако „свијету доноси начела из свијета“, онда слиједи да је бављење појмовима *de facto* истраживање динамичког „теорија-пракса“ склопа у којем су све величине *начелно* промјењиве. (2) Но „враћање“ Марксу мора бити марксистичко. То, поред осталог, значи: не може се донијети исправан суд о методичкој (теоретској, повијесној) осигураности једног битног појма — у смислу његова прихваћања или одбацивања — мимо питања и одговора на питање о рангу и положају тога појма у развојном сүставу цјелине Марксове мисли револуције и односа те цјелине и повијесног сви-

јета, сувремености. Одлучно је питање: ако за неки појам поуздано устврдимо да изворно и нужно припада цјелини Марксове мисли револуције, његово одбацивање — као и одбацивање праксе на коју се односи — не оставља ту цјелину непромијењеном; штавише, може ли се та цјелина одржати без њега. (3) Дакако, такво „враћање“ налаже мишљењу да привремено „стави у заграде“ интерпретативне насlage на Марксову дјелу, да га критички отвара за сувремен говор, да га тако стално *практички* ослобађа и доводи у питање. (4) С питањем о односу Маркса и сувремености ставља се у питање не само грађански обзор унутар којег су настајале неке од битних теоретских творевина марксизма након Маркса (како с правом примјећује Балибар у недавној расправи о диктатури пролетаријата; види: „Марксизам у свету“, бр. 3/1977), него и садржаји оних појмова насталих под захтјевом ургентних потреба дијелом већ превладаних момената дијалектике револуционарних промјена, садржаји који „по закону тромости“ продужавају живот на њима непримјереном повијесном тлу.

3.

Класна диктатура пролетаријата није изузетак. Она се, такођер, мора мислити и с обзиром на претходне методичке регулативе. Како, дакле, стоји с „класном диктатуром пролетаријата“ у Марксову дјелу? Је ли — како је дјелимице сматрао Bloch — већ у Марксовим ставовима положен замeтaк толиких „неспоразума“, једна недовршеност мисли те нејасноћа која отвара легитимно поље различитим и опречним тумачењима. Или је, пак, у Маркса ријеч о једном развијеном појму који својим *рангом* и *положајем* изворно не припада нужним исказима конститутивним за *цјелину* појма социјалистичке револуције док се мисаоно крећемо у захвату развојне Марксове *зnanствено-револуционарне парадигме*. Ако је тако, онда се тај појам може и осјетно мијењати а да се не промијени наш однос према цјелини Марксове мисли револуције и цјелини револуционарне праксе уколико је та мисао сувремена; надаље, могли бисмо га одбацити остајући и даље уз Маркса и, напосљетку: могли бисмо мислити класну диктатуру пролетаријата тек у поводу нечега (како неријетко и бива), *а да сама класна*

диктатура пролетаријата не буде повод битноме циљењу револуције.

4.

Коначно, поставимо питање: што је за Маркса бит класне диктатуре пролетаријата. У моменту надахнуте саморефлексије Маркс пише: „Оно ново што сам учинио бијаше 1. доказивање да је егзистенција класа повезана само с одређеним хисторијски развојним фазама производње; 2. да класна борба нужно води диктатури пролетаријата; 3. да сама та диктатура твори управо (тек) пријелаз к укидању свих класа и бескласном друштву...“ (Писмо Weydemeyeru; Маркс —Енгелс, *Ausgewählte Werke*, Bd. II, Dietz Verlag, Берлин, 1970. С. 523). О чему говори Марксов текст из 1852. године? (1) У њему није ријеч о диктатури пролетаријата као облику нечега, нити је ријеч о одређеном повијесном облику диктатуре пролетаријата, *него о диктатури самој*. (2) Према Марксову увиду, она није нешто што може и не мора постојати у прелажењу од класног друштва према друштву без класа: диктатура пролетаријата је *нужан исход* класне борбе и пракса *произвођења* тог прелажења. (3) Зато *нема* цјелине прелажења без диктатуре пролетаријата; она је дјелатни збиљски увјет без којег *нема* цјеловитог револуционарног прахиса; према томе, диктатура пролетаријата је појам *изворно и нужно* припадан цјелини Марксове мисли револуције; својим садржајем говори о револуционарној пракси толико колико је та мисао савремена, колико је опћи теоретски регулатив револуционарног дјеловања. (4) У погледу *бити* диктатуре пролетаријата за сада можемо рећи: то је нужна пракса прелажења од класног према друштву без класа.

5.

Што је садржај те праксе? Мислим да Марксов одговор, како је формулиран 1850. године, распршује Blochove сумње у дореченост његових тврдњи: „...пролетаријат се све већма групира око револуционарног социјализма, комунизма... Тај социјализам је објава перманентне револуције, *класна диктатура пролетаријата* као *нужан пријелазни ступањ*

према укидању свих класних разлика уопће, укидању свих односа производње на којима се оне темеље, ка укидању свих друштвених односа што одговарају тим односима производње, према преврату у свим идејама што произлазе из таквих друштвених односа“ (Ausgewählte Werke, Bd. II, S. 104). Очито је да класна диктатура пролетаријата као нужна пракса прелажења од класног друштва према друштву без класа, доводи у питање *све* елементе структуре грађанског друштва и *све* моменте конститутивне за грађанску производњу живота. Зато она *води према корјенитој* промјени грађанског свијета, тј. према промјени његова темеља („друштвеног битка“), његове бити и свих изданака материјалне и духовне продукције уколико су грађански. Та пракса води према обрату грађанског карактера свега што је у приказу подградње и надградње садржано у Марксову Предговору за спис *Ка критици политичке економије* (1858). У свему је најбитније то што Маркс доводи у тијесну везу цјелину појма „социјалистичка револуција“ и приказану цјелину садржаја појма „класна диктатура пролетаријата“. У првоме појму ријеч је о превладавању грађанског односа човјека, народâ и пролетаријата према свему што јест, на начин изградње новог темеља друштва и нове бити заједнице (социјализам, комунизам). Други појам говори о нужној пракси која, доводећи у питање елементе и моменте грађанске производње живота, *води према* позитивном превладавању тога друштва, дакле према новом темељу опстанка човјека и новој бити заједнице.

6.

Прије него што се и покуша одговорити на питање о томе што је садржај *класног* на диктатури пролетаријата и до које „точке“ та диктатура има свој ослободилачки револуционарни *raison d'être*, неопходно је потребно — имајући на уму назначену свезу револуције и класне диктатуре пролетаријата — знати: у којем мисаоном обзору можемо довољно цјеловито мислити класну диктатуру пролетаријата? Док се мисаоно крећемо у захвату Марксове тако свестране проблематизације јасно је да „класна диктатура пролетаријата“ захваћа трансполитичко, трансеконوميјско и трансидеологијско „подручје“ живота, да питање о класној диктатури пролетаријата *прелази* леги-

тимно подручје политологијског, политекономијског, правнознаственог, па и филозофијског видокруга. Наравно, оно их не одбацује, него сабира и супсумира толико колико се — по мјери напредовања дијалектике револуционарних промјена — класна диктатура распростире на трансполитичка подручја живота. С тим у вези, такође би требало провјерити претпоставку по којој се цјелина Марксова схваћања класне диктатуре пролетаријата открива револуционарном покрету управо по мјери развоја садржаја револуције. Ево тек неколико назнака смјером претходних тврдњи: (1) Лењин је израдио најдјелотворнији концепт диктатуре пролетаријата у првој половини нашега стољећа. Његово је темељно питање: како се моћ радничке класе и њена воља за моћи могу изразити као *власт*. Одговор је пронађен, првенствено, у држави радничке класе као сабрачом изразу тих двију моћи, као средству угњетавања поражене буржоазије и њених остатака, са перспективом одумирања државе путем развијања различитих садржаја и облика радничке демократије и непосредног управљања друштвом: совјети су испрва схваћени као еминентно политички, а затим и као економијски садржај праксе превладавања државе диктатуре пролетаријата. Лењинов је концепт био повијесно осигуран: прво, у њему је нагласак на политичком садржају диктатуре пролетаријата, управо као што и револуције до педесетих година наглашено развијају политички момент цјелине револуционарних промјена; друго, тај је концепт отворен за продор у трансполитичко подручје (совјети), али га стаљинистичка пракса редуцира на оно политичко у њему, а у оквирима политичког на бирократску вољу за моћи.¹⁾ (2) На разини *програматског* увида у нас је 1950. године оживљено трансполитичко схваћање класне диктатуре пролетаријата, враћање другој назначеној димензији Лењинова концепта и цјелини појма те диктатуре, како је

¹⁾ Интересантно је напоменути да Лењин у свесци „Марксизам и држава“, дакле у предрадњи за спис *Држава и револуција*, поставља себи питање: „Наћи и информисати се да ли су Маркс и Енгелс пре 1871 говорили о „диктатури пролетаријата“? Његов је одговор: „Чини се да нису!“ (К. Маркс; *Критика Готског програма*, „Култура“, Београд, 1959, стр. 97). Унагоч томе, Лењин је пронашао и развио оно што је повијесно и за надолазећу револуцију било неопходно знати. То је, прије свих, Марксов став (у поводу Паришке комуне) о диктатури пролетаријата као *политичком облику* ослобађања рада.

мислио Маркс. Тада је, на начин већ помало заборављен у радничком покрету, изговорена парола „Творнице радницима, земља сељацима!“, тако што се устврдило: прво, да та парола — унаточ укидања буржоаске приватне својине и буржоазије, *још није остварена*; друго, да је у тој паролу садржан цјелокупни програм развоја социјализма; треће, да се социјализам не може „изградити“ без озбиљења садржаја те пароле. С обзиром на класну диктатуру пролетаријата, те тврдње значе: (1) Критику претпоставки и критику праксе која диктатуру пролетаријата ограничава на „сферу политичког“, дакле и критику знанствене свијести која „проблем“ диктатуре пролетаријата затвара у неко од посебнознанствених подручја збиље.²⁾ (2) Отварање програматске интенције која се, чувајући значај и домаћај политике, запућује у радно-производну бит класне диктатуре пролетаријата, у теоријом назначени, а социјалистичком праксом трајније неискушани садржај. (3) Из безувјетне везе озбиљења садржаја пароле „Творнице радницима, земља сељацима“ и „изградње“ социјализма, слиједи: (а) критика схваћања по којима се диктатура пролетаријата може превладати тек у сфери политике и усавршавања државе као организације и њеног правног поретка; (б) диктатура пролетаријата није само негативно превладавање грађанског свијета (у смислу докидања буржоаског власништва, уништења буржоазије и, опћенито, класа) него је она и *позитиван* програм: програм развијања нових сраджаја живота; (ц) диктатура пролетаријата није краткотрајни чин преузимања власти (мада је и то), нити једна од фаза развоја социјализма, него се просторно-временски распростире на цјелину тога настајућег друштва, а по структури „друштвеног битка“ захваћа све елементе и моменте производње живота.

²⁾ У нашој друштвеној знаности класна диктатура пролетаријата је готово без остатка постала предмет политологије, дакле и са свим теоретским конзеквенцијама које извиру таквог теоретско-методологијског обухвата. Такође је истина да управо из дијела широко схваћене знаности политике долазе захтијеви за проширење видокруга питања о диктатури пролетаријата, рецимо, кроз став „формула о диктатури пролетаријата је само дефинисање *социолошко-политичког* супстрата државе прелазног периода“ и истицање идеје да је у овом периоду нова друштвена класа „стављена у услове“ који јој намећу употребу власти“ (Ј. Борђевић, *Политички систем*) — при чему, дакако, наглашавање *услова* усмјерује истраживање на власт, али и на све друге могуће садржаје развијања *моћи* класе, првенствено у раду и производњи.

Маркс пише о *класној* диктатури пролетаријата. То није плеоназам! Што је бит *класног* на диктатури пролетаријата? Класно јест језгро пролетерског: карактеристике пролетерског статуса имају сви они дијелови становништва који су изложени, обухваћени, моментима капиталпродуцирајуће материјалне и духовне дјелатности, сви дијелови становништва који у своме животном положају осјећају моменте дегенерираног социјализма у етатистичком омотачу; класно се, пак, сабира на произвођачком дијелу становништва кроз капиталску и бирократску *производњу човјека као радника*, тј. бића (и класе) које у својој животној дјелатности — у раду и производњи — бивствују по мјери *њему вањске* силе, капитала, и властитих отуђених моћи у лику државе или било које, чак и знанствено обликоване, за његов положај мјерадавне вањске му снаге. Истицање *класног* у пракси диктатуре пролетаријата има двоструку функцију: прво, то је функција спајања свега што је спојиво у отпору *ментима* грађанске и још непревладане грађанске производње живота; друго, то је и функција *разликовања* отпора пролетаризираних дијелова становништва појединим моментима постојећега, и радикалности отпора класног дијела становништва *свим* негативним моментима постојећега. Дакле, класно стајалиште је присутно у свакој актуалној пресјечној точки превладавања постојећега у његовој негативној страни. Међутим, оно сваку точку тога превладавања схваћа као момент утемељења *нове* цјелине, док се пролетаризираним савезницима класе поједини моменти могу приказати *као цјелина* ослобађања од карактеристика пролетерског статуса. Напуштање *класног* стајалишта имплицира сужавање програма диктатуре пролетаријата, прерано затварање питања о домаћају те праксе која тиска, која „води према“ превладавању свега што је прегнантно изречено у наведеном Марксовом тексту из 1850. године. Тако смо, изгледа, доспјели и до одговора на питање: до које „точке“ класна диктатура пролетаријата има свој ослободилачки повијесни разлог? Класна диктатура пролетаријата остаје програматски и актуалан чин све док постоје односи производње човјека као радника, све до „точке“ производње људске бити као свеукупности односа слободног удруженог владања људи цјелином производних снага друштва. Таква људска заједница још не постоји.

8.

Док се мисаоно крећемо у захвату Марксове знанствено-револуционарне парадигме, и њој припадног — овдје тек назначеног — схваћања класне диктатуре пролетаријата, морамо закључити: (1) Унаточ свим програматским изјавама, нису пружени довољни аргументи за одбацивање класне диктатуре пролетаријата, нити су изложени докази на основу којих би се могло закључити да поједине комунистичке партије у кругу концепција тзв. еврокомунизма доиста одбацују класну диктатуру пролетаријата. (2) Није пружено довољно доказа да је диктатура пролетаријата превладана у досадашњем развоју социјалистичких друштава. Међутим, и ове тврдње се могу одбацити под увјетом: (1) Да се напусти цјелина Марксове мисли револуције као повијесно непримјерена. (2) Да се за такво одбацивање изложе повијесни докази — па да се, у неком новом повијесно дјелотворнијем мисаоном захвату даду нова значења чињеницама. Колико видим, нема или још нема таквих доказа. Напротив!